

Закиров М.А., Сабиров Р.К.

ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫН ДҮЙНӨЛҮК КООМЧУЛУКТУН ТААНЫШЫ

Закиров М.А., Сабиров Р.К.

КЫРГЫЗСТАН В МИРОВОМ СООБЩЕСТВЕ

M.A. Zakirov, R.K. Sabibov

KYRGYZSTAN IN THE WORLD COMMUNITY

УДК: 327.8

Аталган макалада Кыргыз Республикасынын тышкы саясатынын калыптануу жана өнүгүү жараяны иликтенет. Кыргызстандын дүйнөлүк коомчулукка кошулуусу каралат. Дүйнөнүн алдыңкы мамлекеттери менен дипломатиялык мамилелерди түзүүгө өзгөчө көңүл бурулат.

Негизги сөздөр: КМШ, аймактык уюмдар, суверенитет, тышкы саясат, дипломатия, өнүгүү, экономикалык байланыштар, келишим, өлкө, саясат.

В данной статье исследуется становление и развитие внешней политики Кыргызской Республики на начальном этапе независимости. Рассматривается вхождение Кыргызстана в мировое сообщество. Особое внимание уделяется установлению дипломатических отношений с ведущими странами мира.

Ключевые слова: СНГ, региональные организации, суверенитет, внешняя политика, дипломатия, развитие, экономические связи, соглашения, страна, политика.

In given article formation and development of foreign policy of the Kirghiz Republic at the independence initial stage is investigated. Occurrence of Kyrgyzstan in the world community is considered. The special attention is given to an establishment of diplomatic relations with the leading countries of the world.

Key words: the CIS, the regional organisations, the sovereignty, foreign policy, diplomacy, development, economic relations, agreements, the country, a policy.

СССР кулап, ал ээлеген аймакта көз карандысыз өз алдынча жаңы 15 мамлекеттин пайда болушу дүйнөнүн геосаясий картасын түп-тамырынан бери өзгөрткөн. Натыйжада, мурда союздун курамына кирген республикалардын экономикалык жактан бир-биринен көз каранды болушу алардын өз алдынча өнүгүп кетүүсүнө көптөгөн тоскоолдуктарды жараткан. Көзкарандысыз республикалардын алдында өз ара байланыштарды жаңы мүнөздө жүргүзүү зарылдыгы пайда болгон.

1991-жылдын 8-декабрында Беларусия, Россия жана Украинанын өлкө башчылары Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигин (мындан ары – КМШ деп берилет) түзүү тууралуу чечим кабыл алышып, ошол жылдын 21-декабрында мурда СССРдин курамына кирген 11 мамлекеттин өлкө башчылары (Грузия жана Прибалтика өлкөлөрүнөн тышкары) Алма-Ата шаарында жолугушуп, жаңыдан түзүлгөн КМШны колдошуп, анын курамына

киришкен жана СССРдин жоюлгандыгы тууралуу дүйнөлүк коомчулукка жарыялашкан¹.

Эгемендүү Кыргыз Республикасы (мындан ары КР деп берилет) дүйнөлүк коомчулуктун таанышы төмөндөгүдөй мүмкүнчүлүктөрдү түзгөн:

- чет мамлекеттердин элчиликтерин ачуу жана өз кезегинде Кыргызстандын чет мамлекеттерде элчилигин ачып, өзүнүн өлкөсүн таанытуусу.

- КРнын кадыр-барктуу эл аралык уюмдарга, коомдорго, финансылык институттарга кошулуусу.

Эгемендүү КРсын дүйнөлүк коомчулуктун тааныш башташы 1991-жылдын аягына туш келген. Кыргызстандын көз карандысыздыгын алгачкылардан болуп – Түрк Республикасы (18-декабрь), Иран Ислам Республикасы (21-декабрь), Австралия (26-декабрь), Кытай Эл Республикасы жана Америка Кошмо Штаттары (27-декабрь) тааныган жана дипломатиялык мамилелерди түзүшкөн².

Өлкөнүн өз алдынчалыгын дүйнөлүк коомчулуктун таанышынын дагы бир белгиси катары эл аралык абройго ээ болгон чет мамлекеттердин Кыргызстанда өз элчиликтеринин ачылыштарын эсептөөгө болот. Алсак, 1992-жылы 1-февралда Борбордук Азия республикаларынын ичинен биринчилерден болуп Кыргызстанда АКШнын элчилиги ачылган³. Андан соң Түркия Республикасы⁴, Кытай Эл Республикасы, Германия Федеративдүү Республикасы, Иран Ислам Республикасы, ал эми 1993–2015-жылдары Казакстан, Индия, Өзбекстан, Россия Федерациясы, Азербайжан, Украина, Беларусия, Тажикстан, Индия, Япония, Түштүк Корея, Франция, Сауд Арабия, Катар жана башка өлкөлөр⁵ өз элчиликтерин ачышып, дипломатиялык иш аракеттерин жүргүзө башташкан⁶.

1. Алма-Атинская декларация // Слово Кыргызстана. – 1991. – 24 декабря.

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин архиви. (Мындан ары КР ПА деп берилет). Ф. 1. Оп. 1. Л. Д. 17-3. Т.2. Л. 25; 123; Л. 96; Л. 12; Л. 154; Караныз: Ормушев А.С. Кыргыз-Түрк кызматташтыгы. Бишкек, 2012. 7-б.

3. КР ПА. Ф. 1. Оп. 1. Д. 51. Л. 218-221.

4. Аталган эмгекте. 6-б.

5. КР ПА Ф. 1. Оп. 1. Д. 11. Л. 45-130.

6. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин архиви (Мындан ары КР ТИМА деп берилет). Протокол жүргүзүү бөлүмүнүн маалыматы. 2015-жылдын отчетунан.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында Кыргызстан менен дипломатиялык мамилелерди дүйнөнүн 59 (1992-ж.), кийинчерээк 120 мамлекети менен дипломатиялык мамилелерди түзгөн. КРнын Тышкы иштер министрлигинин Маалымат борборунун билдирүүсү боюнча 2016-жылы Кыргызстанда 84 чет өлкөлүк элчиликтер, өкүлчүлүктөр жана консулдуктар өз ишмердүүлүктөрүн жүргүзүшкөн⁷.

Кыргыз Республикасы дүйнөлүк коомчулук менен эл аралык мамилелерди өнүктүрүү багытында чет өлкөлөрдө өз элчиликтерин ача баштаган. Алсак, 2016-жылга карата чет өлкөлөрдө Кыргызстандын 28 элчилиги жана 6 башкы консулдугу иштөөдө⁸.

Көз карандысыз КРнын тышкы саясатынын калыптануу мезгилинде дүйнөдөгү ири мамлекеттер менен дипломатиялык байланыштар түзүлүп, көптөгөн тажрыйба топтолгон. Ошол учурда өлкө жетекчилигинин алдында тышкы саясий багытты аныктоо жана анын артыкчылыктуу жактарын тактап чыгуу милдети турган.

Айрыкча КРнын тышкы иштер министрлигинин уюштуруу иштерин тездетүү, анын материалдык-техникалык базасын чыңдоо, жаш адистерди жумушка тартуу сыяктуу иш-чараларды аткаруу каралган.

1991-жылдын 23-январындагы КРнын Президентинин буйругу менен М.Иманалиев эгемендүү КРнын биринчи Тышкы иштер министри болуп дайындалган⁹. КРнын Тышкы иштер министрлиги кыска убакытта чет мамлекеттердин президенттерин, премьер-министрлерин эл аралык деңгээлде кабыл алуу, эки тараптуу бүтүмдөрдү, келишимдерди түзүү, элчиликтерди ачуу маселелеринде алгылыктуу иштерди жүргүзө алды¹⁰. Өлкөнүн тарыхында биринчи жолу мамлекеттин атынан чет өлкөлөрдө элчи болуп иштеген алгачкы дипломаттарга өтө жооптуу жана оор түйшүктөр жүктөлгөн. Биринчиден, бул багытта иштегендер чет тилди билген, дипломатиялык бүтүмдөрдүн эрежелерин, жоболорун мыкты өздөштүргөн адистер болуусу керек эле. Экинчиден, чет өлкөлөрдө ачылып жаткан элчиликтердин уюштуруу иштерин (имарат табуу, кадрларды дайындао, мамиле түзүү) өз убагында аткаруу зарыл болгон. Мына ушундай милдеттерди аткарууда

дасыккан ишмерлер: М.Иманалиев (КЭРна – 1992-ж.), Р.Отунбаева (АКШга – 1992-ж.), К.Атабеков (БУУга өкүлчүлүккө) белгилүү мамлекеттик-коомдук ишмерлер: Ч.Айтматов (Бельгияга), Т.Океев (Түркияга-1992-ж.), А.Нанаев (РФга) элчи болуп дайындалышкан¹¹.

Кийинки жылдары Тышкы иштер министрлигине адистерди тандоо жана жайгаштыруу маселесине өзгөчө көңүл бурулган. Натыйжада, улуттук дипломатиялык адистерди даярдоонун абдан маанилүү экендигин эске алынып, 2001-жылы 12-июнунда КРнын Президентинин жарлыгына ылайык КРнын Тышкы Иштер Министрлигинин (Мындан ары – ТИМ деп берилет) алдында Дипломатиялык академия ачылган.

1993-жылы 5-майында КРнын кабыл алынган конституцияга ылайык өлкөнүн тышкы саясатынын негизги жоболору, багыттары мыйзам чегинде аныкталган.

Республиканын тышкы саясий стратегиясынын негизги документи болуп, 1999-жылы жана 2007-жылы КРнын тышкы саясатынын концепциясы жана 2012-жылы Коопсуздук кеңеши тарабынан кабыл алынган Концепция эсептелет. Анда тышкы саясатты жүргүзүүнүн артыкчылыктары аныкталган, алардын ичинде эң маанилүүлөрү болуп, төмөнкүлөр эсептелет: эгемендүү демократиялык өлкөнүн ар тараптуу өсүп-өнүгүшү, улуттук кызыкчылыктардын сакталышы, эл аралык карым-катнашта саясий жана экономикалык көз карандысыздыгынын корголушу, өзүнүн эзелтеден берки тарыхы, улуттук каада-салты, геосаясий абалы, жаратылыш байлыгы, илимий жана руханий мүмкүнчүлүгү бар өлкө катары дүйнөлүк коомчулукка таанытуу жана эл аралык саясатка бирдей укукта катышууга мүмкүндүктөрдү түзүү маселелери турган¹².

Кыргыз мамлекетинин тышкы саясий ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө улуттук кызыкчылыктарды коргоо; мамлекеттин эгемендүүлүгүн жана аймактык бүтүндүгүн сактоо; чет мамлекеттердин ички иштерине кийлигишпөө; тең жана өз ара пайдалуу экономикалык кызматташуу; улуттук саясатты ишке ашырууда согушту каражат катары пайдалануудан баш тартуу сыяктуу эрежелер колдонулуп келүүдө¹³.

Өлкөнүн тышкы саясатын жетектөө, негизги багыттарын аныктоо, эл аралык сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, ар тараптуу келишимдерге кол коюу милдети КРнын Конституциясы менен бекемделген¹⁴.

⁷ КРнын Тышкы Иштер Министрлигинин расмий сайты. Диппредставительства иностранных государств в Кыргызской Республике. <http://mfa.gov.kg/contents/view/id/102>

⁸ КРнын Тышкы Иштер Министрлигинин расмий сайты. Дипломатические представительства Кыргызской Республики за рубежом: <http://mfa.gov.kg/contents/view/id/100>

⁹ КР ПА. Ф.1. Оп.1. Д. 11.Л.196. Указ Президента Кыргызской Республики (г. Фрунзе. 23.01.1991 г. №УП-60). Буга чейин М.Иманалиев Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинде консулдук бөлүмдү жетектеп келген.

¹⁰ Ормушев А.С. Эгемендүү Кыргыз Республикасынын Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрү менен эл аралык мамилелеринин өнүгүшү (XX к. аягы – XXI к. башы) докторлук окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясы. – Б., 2012.-67-б.

¹¹ КР ТИМА. Кадрлар бөлүмүнүн маалыматы (1992-1995-жж.).

¹² КРнын Тышкы саясатынын концепциясы. Б., 2007.

¹³ Ормушев А.С. Эгемендүү Кыргыз Республикасынын Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрү менен эл аралык мамилелеринин өнүгүшү (XX к. аягы – XXI к. башы) Автореферат. Б. 2012. 18-19-бб.

¹⁴ Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Б. 1993. 46-берене, 4-бөлүм. 23-б.; 1996. 46-берене, 3-бөлүм.24-б.; 2010-ж. 27-июнунда кабыл алган Кыргыз

Эки тараптуу, көп тараптуу жана экономикалык дипломатиялар КРнын тышкы саясий милдеттерин ишке ашыруусунун негизги каражаттары болуп саналат. Мамлекеттердин ортосундагы дал ушундай мүнөздөгү кызматташуулар келечектүү болуп эсептелет.

Экономикалык дипломатиянын негизги милдети болуп төмөнкүлөр саналат:

- КРсын экономикалык кризистен чыгаруу;
- дүйнөлүк коомчулуктун өлкөнүн социалдык жана экономикалык абалын жөнгө салууга колдоо көрсөтүүсү жана улуттук экономиканы калыбына келтирүү, анын туруктуу иштеши үчүн шарттарды түзүп берүү;
- экономикалык реформаларды жүргүзүү үчүн чет элдик финансылык, экономикалык, техникалык, гуманитардык жардамдарды алууга аракет жасоо жана ага шарттарды түзүү¹⁵.

КР эгемендүүлүктү алган алгачкы он жылдыгында дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү менен дипломатиялык мамилелерди жигердүү өнүктүрүүгө жетишип, коңшу мамлекеттер, дүйнөлүк коомчулуктун алдыңкы державалары жана интеграциялык бирикмелери менен өз ара достук мамилелерин өнүктүрүү аркылуу улуттук кызыкчылыктарын ишке ашырган¹⁶.

Кыргызстан Бириккен Улуттар Уюму (1992ж. 2-март), ЮНЕСКО, Эл аралык Валюта фонду, Европа Коопсуздук уюму (ОБСЕ), Эл аралык Банк, Европа, Азия банктарына, Исламдык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы, Миграция боюнча эл аралык уюму (МЭУ), Бүткүл дүйнөлүк соода уюму, КМШ, Шанхай бешилтиги, Ислам фонду, Ислам конференциясы жана башка уюмдар менен коомдук экономикалык жана маданий багыттар боюнча кызматташууда. Андан сырткары «Тынчтык корпусу» (АКШ), Эл аралык «Кызыл жарым ай» коому, «Кувейт» жана Кыргызстан «Сорос» фонддору, ТИКА, Түрксой, Япониянын өлкөсүнүн билим берүү борбору сыяктуу эл аралык уюмдар менен достук байланыштар өнүгүүдө.

Кыргызстан үчүн Борбордук Азия өлкөлөрү менен эки тараптуу, көп тараптуу негизде кызматташууларды өнүктүрүү өзгөчө мааниге ээ. Бул мамлекеттер менен өз ара кызматташууда ички аймактык интеграциялык процесске басым жасашкан. Натыйжада, 1994-жылы 30-апрелде

Чолпон-Ата шаарында Кыргызстан, Казакстан жана Өзбекстан республикаларынын жетекчилери “Бирдиктүү экономикалык шериктештикти түзүү тууралуу” келишимге кол коюшкан.

Кыргызстандын Россия, Белорусь жана Казакстан өлкөлөрүнүн Бажы союзуна (1996-ж.) (кийинчерээк Евразия Экономика коомчулугу болуп кайра түзүлгөн (2000-ж.) толук укуктуу мүчө болушу өлкөнүн өнүгүшүнө белгилүү бир деңгээлде өз таасирин тийгизген¹⁷. 2015-жылы 12-августта Кыргызстан Евразиялык экономикалык биримдикке мүчө болуп кабыл алынган.

Кыргызстан өткөөл мезгилдин объективдүү кыйынчылыктарына карабастан мамлекетибиздин заманбап эл аралык мамилелер системасына ийгиликтүү түрдө кошула алган.

Мындай кызматташуу өз кезегинде өлкөнүн коопсуздугун жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга ыңгайлуу шарттарды түзөт. Глобалдашуу шартында Кыргызстандын эл аралык кызматташууга катышуусу тарыхый зарылдык болуп саналат. Анткени азыркы мезгилде дүйнөнүн бир да өлкөсү өз алдынча, башка мамлекеттер менен кызматташпай туруп өнүгө албайт.

Натыйжада, КРсын дүйнөнүн көптөгөн алдыңкы мамлекеттери жана эл аралык коомдук, финансылык уюмдары таанып, колдоого алышкан.

Рецензент: д.ист.н., профессор Чотонов У.Ч.

Республикасынын Конституциясында (64 беренеси, 6-бөлүм, 22-б., 74-берене, 3-бөлүм., 27-б., 88-берене, 1-бөлүм, 34-35-бб.) тышкы саясатты бийлик бутагынын кимиси (Президент, Жогорку Кенеш, Өкмөт) жетектөөсү так берилбей калган. Анткени, Президенттин чексиз бийлигине тосмо коебуз деген максатта мыйзамга оёдоо киргизген жумушчу тобу тышкы саясатты аныктоодо жаңылыштык кетиришкен.

¹⁵ Чотонов У. Кыргызстан по пути суверенитета. Бишкек, 2007. С.227.

¹⁶ Стратегическая матрица Кыргызстана: ретроспектива, современность и сценарии будущего развития. Алматы, 2007. С.360.

¹⁷ Омаров Н.М. Внешняя политика Кыргызстана в эпоху «стратегической неопределенности». Б., 2005. С.38.